

Ольга Маруховська-Картунова

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття є інноваційною за постановкою проблеми та спробами її розв'язання і висвітлення. Вона присвячена обґрунтуванню актуальності й необхідності розробки концепції етнополітичної толерантності, зокрема, дослідженню її філософських засад, формулюванню визначення, аналізу її сутності та парадоксу, а також з'ясуванню місця і ролі в поліетнічному суспільстві.

Ключові слова: толерантність, політична толерантність, етнічна толерантність, етнополітична толерантність, поліетнічне суспільство, етнополітична конфліктологія.

Maruchovska-Kartunova O. Philosophical foundations of ethno-political tolerance in poly-ethnic society. *The article is innovative one as for putting the problem and the attempts to solve and to describe it. It is devoted to the grounds of actuality and necessity to work out the ethno-political tolerance's concept, in particular to research its philosophical foundations, and to formulate its definition, to analyse its essence and paradox, and also to find out its place and role in poly-ethnic society.*

Key words: tolerance, political tolerance, ethnic tolerance, ethno-political tolerance, poly-ethnic society, ethno-political conflict studies.

Мета та завдання цієї статті полягають в обґрунтуванні актуальності постановки і необхідності розробки зазначеної проблематики, зокрема, дослідження філософських засад етнополітичної толерантності, аналізу її сутності й парадоксу, а також з'ясуванню місця і ролі в багатонаціональному та поліетнічному суспільстві.

Актуальність цього дослідження зумовлена багатьма загальними (глобальними, універсальними) причинами і факторами, притаманними всім багатонаціональним, поліетнічним країнам, та *специфічними* причинами і факторами (особливими, унікальними), що мають місце чи діють у середині окремих держав.

До загальних причин і факторів можна віднести такі:

- брак спеціальних, фундаментальних праць, присвячених аналізу філософських засад, актуальності, визначенню, сутності й парадоксу етнополітичної толерантності та з'ясуванню її місця і ролі в поліетнічному суспільстві;

- багатонаціональний, поліетнічний склад населення абсолютної більшості країн світу;

- посилення впливу на поліетнічні суспільства двох досить потужних глобальних і одночасно діючих, але різновекторних тенденцій: з одного боку, інтеграційних, а з іншого – дезінтеграційних. При цьому схоже, що остання тенденція стає (чи найближчим часом стане) провідною, якщо етнонаціональні спільноти не почнуть дбати про формування етнополітичної толерантності та протидії поширення етнополітичної інтолерантності та не будуть демонструвати готовність і здатність до пошуків етнополітичного компромісу та досягнення і збереження етнополітичного консенсусу;

- зростання темпів і масштабів міграційних процесів, переміщення населення планети та криза міграційної політики країн Європейського Союзу;

- невітнішні наслідки впровадження політики асиміляції, зокрема т.зв. «плавильного казана» (melting pot), формування «радянського народу» та західної ліберальної моделі мультикультуралізму;

- продовження процесів етнічного ренесансу, політизації етнічності, етнізації політики та етнополітичної мобілізації;

- зростання ролі ЗМІ, могутній потенціал яких може бути використаний, з одного боку, як чинник формування етнічної толерантності та етнополітичної інтеграції багатонаціонального, поліетнічного суспільства, а з іншого, як інтолерантний, конфліктогенний чинник;

– посилення і поширення етнічного та етнополітичного націоналізму, який може стати чи може бути перетворений на гальмо формування етнополітичної толерантності та живильним середовищем для виникнення етнополітичної інтолерантності;

– почастишання проявів ксенофобії, етнополітичної інтолерантності та етнополітичного радикалізму, як передумов і стартових позицій для поширення етнополітичного екстремізму, етнополітичного сепаратизму та етнополітичного тероризму;

– наявність старих, т.зв. «заморожених», та виникнення нових етнополітичних конфліктів у багатьох країнах світу, появі яких передували чи збереженню яких сприяють, окрім всього іншого, і прояви етнополітичної інтолерантності;

– існування (за різними даними) від 400 до 800 етнонаціональних спільнот, які вже ведуть боротьбу за створення власної держави або демонструють готовність її розпочати чи поки що мріють про неї і тільки чекають на слушний час та сприятливі для цього умови;

– посилення тенденції народження нових невизнаних держав/державоподібних утворень (лише впродовж останнього десятиліття виникло близько двох з половиною десятків таких утворень) [1, с. 346].

Серед основних *специфічних причин і факторів* слід назвати такі:

– поліетнічний склад населення України, в якому етнічні неукраїнці становлять близько 14 млн чол. або 27,3 % (країна вважається поліетнічною, коли частка етнічних меншин перевищує 10% її населення). До того ж, поліетнічність України має свою специфіку: дві найбільші етнічні спільноти – українці (72,7%) та росіяни (22,1%) – становлять 94,8 % усього населення [2, с. 9];

– незавершеність формування української громадянської нації (civic nation) та слабкість існуючого громадянського суспільства;

– відсутність концепцій: 1) державної етнонаціональної політики (при існуванні кількох її проектів, що більше двох десятиліть «блукують» кабінетами Верховної Ради); 2) етнополітичної безпеки, як важливої і конче потрібної складової національної безпеки країни та 3) етнополітичної інтеграції етнонаціональних спільнот;

– вкрай повільний розвиток демократичних реформ, зокрема, затягування процесів справжньої реальної децентралізації в Україні;

– перманентні спроби окремих політичних сил у боротьбі за завоювання або утримання влади розігрувати т.зв. «етнополітичну карту»;

– наявність у етнополітичних антрепренерів (етнополітичних еліт) деяких етнонаціональних меншин амбітних етнополітичних планів, зокрема, щодо радикальних змін свого статусу в етнополітичній системі та місця і ролі в етнополітичних процесах;

– небезпека накладання незадоволення широких народних мас, зокрема етнонаціональних меншин, суттєвим погіршенням свого соціально-економічного становища на невдоволення, викликане зниженням чи невизначеністю свого статусу, зокрема, своєї мови чи культури та неясність перспектив свого подальшого існування як окремої самотутньої спільноти;

– намагання деяких політичних сил створити в Україні не громадянську, а етнічну націю (ethnic nation), що викликає етнополітичну інтолерантність та може призводити до ескалації етнополітичних конфліктів;

– вкрай повільний процес становлення етнополітичної конфліктології як перспективної і конче потрібної для нашої країни науки, навчальної дисципліни та мистецтва запобігання ескалації етнополітичних конфліктів, їх трансформації й розв'язання;

– збереження, а подекуди і панування помилкових поглядів на етнополітичні конфлікти як на однозначно негативні й деструктивні епіфеномени;

– неготовність, невміння, а подекуди і небажання правлячого класу впроваджувати заходи щодо трансформації існуючих етнополітичних конфліктів, тобто перетворення їх з деструктивних на конструктивні;

– впровадження елементів недемократичної етнонаціональної політики, в якій основна ставка робиться на силові методи розв'язання таких конфліктів;

– зменшення, особливо впродовж останнього десятиліття, і без того тонкого шару толерантності, зокрема політичної, етнічної та етнополітичної;

– поширення політичної, етнічної та етнополітичної інтолерантності, ксенофобії, інтегрального націоналізму, етнічного та етнополітичного екстремізму, які сприяють або провокують виникнення чи ескалацію етнополітичних конфліктів;

– неготовність правлячого класу країни та етнополітичних еліт, точніше, етнополітичних антрепренерів, як домінуючої етнічної нації,

так і субординованих етнонаціональних спільнот до пошуків етнополітичного компромісу та досягнення і збереження етнополітичного консенсусу;

– досить «застаріле» законодавство, що має регулювати етнополітичні відносини в країні та доволі часті випадки прийняття нормативних документів чи проголошення урядових заяв чи промов, які, м'яко кажучи, не сприяють поширенню етнополітичної толерантності;

– брак чітких правових визначень етнополітичного екстремізму, етнополітичного сепаратизму і етнополітичного тероризму та відповідної правової бази щодо притягнення до кримінальної чи хоча б адміністративної відповідальності за їх поширення;

– наявність сепаратистських настроїв серед певної частини населення;

– виникнення на теренах України двох самопроголошених державоподібних утворень, а точніше, самопроголошених територій – т.зв. «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» та ін.

Ступінь наукової розробки зазначеної проблеми, зокрема, безпосереднього дослідження філософських засад етнополітичної толерантності, аналізу її сутності й парадоксу та з'ясуванню місця і ролі в поліетнічному суспільстві можна визначити як нульовий, або такий, що перебуває в початковій, ембріональній стадії. Наскільки нам відомо, ані в зарубіжній, ані у вітчизняній науковій, навчальній чи довідковій літературі публікацій на цю конкретну тему поки що немає. Втім, її дослідженню має посприяти значний і вже добре відомий теоретичний матеріал, напрацьований зарубіжними та вітчизняними вченими і присвячений суміжним й близьким проблемам, зокрема, толерантності взагалі [3], а також таким її типам, як: політична [4], етнічна, міжетнічна [5] та міжнаціональна толерантність [6].

Одразу ж зазначимо, що єдиного, загальновизнаного визначення толерантності в науковій літературі не існує. Це зумовлено, перш за все, складністю, суперечливістю, багатоаспектністю, багатозначністю, варіативністю і навіть парадоксальністю самого цього феномену. Звідси – безліч відмінностей у визначенні, тлумаченні, класифікації та оцінці толерантності. Найбільш коректним, конструктивним і перспективним виходом з цього «понятійно-категоріального глухого

кута» може стати т.зв. «конвенціональний підхід», тобто відповідні домовленості самого наукового співтовариства. Користуючись уже існуючими поняттями, термінами і тлумаченнями толерантності та пропонуючи свої власні, автор цієї статті намагається дотримуватися саме цього підходу.

Філософські засади та сутність зазначеного феномену найбільш чітко визначено в одному з філософських словників: «Толерантність – терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, традицій. Толерантність необхідна по відношенню до особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості в собі й усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритості ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції» [7, с. 457].

У контексті загальнолюдських якостей найбільш коректними визначеннями толерантності та тлумачення її сутності, місця і ролі слід вважати ті, які були дані в «Декларації принципів терпимості (толерантності)», прийнятій ЮНЕСКО 1995 р. «Терпимість (толерантність), – стверджувалося в ній, – означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості... Терпимість (толерантність) – це єдність у різноманітності. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Терпимість (толерантність) – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру... Терпимість (толерантність) – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку» [8].

Попри ці, здавалося б, прийнятні (якщо не для усіх, то хоч би для більшості науковців) визначення і тлумачення толерантності, слід враховувати, що вона може породжувати не лише злагоду і згоду, а й певні розбіжності чи навіть парадокси. Один з таких парадоксів вивів ще давньогрецький філософ Платон, а його розгорнуту інтерпретацію дав відомий австрійсько-британський філософ Карл Поппер. З огляду на те, що у вітчизняній науці чомусь ігнорується цей парадокс, нагадаємо його сутність. Якщо вкрай стисло, то «парадокс толерантності» Платона–Поппера полягає в тому, що «необмежена толерантність повинна призвести до зникнення толерантності.

Якщо ми безмежно толерантні навіть до тих, хто не є толерантним, якщо ми не готові захищати толерантне суспільство від атак нетолерантних людей, в такому разі толерантні люди будуть знищені, а разом з ними і толерантність... Таким чином, в ім'я толерантності ми маємо право не толерувати ін(не)толерантних людей. Ми повинні проголосити поза законом будь-який рух, який сповідує ін(не)толерантність, і визнати підбурення до ін(не)толерантності та переслідувань таким же злочином, як підбурення до вбивства, викрадання дітей та відродження работоргівлі» [9].

Отже, попри всю свою конструктивність, важливість і необхідність, надмірність чи надлишок толерантності, як і її відсутність або недостатність, можуть призводити до її самознищення чи перетворення на свою протилежність, тобто на інтолерантність. А це знов, у свою чергу, може спричинитися до вкрай негативних наслідків, зокрема, ескалації конфліктів, насиллю, революціям чи війнам. До речі, на відміну від вітчизняних науковців, західні дослідники все частіше вказують саме не цей «парадокс толерантності» [10; 11].

Як відомо, існує кілька типів толерантності. Для поліетнічного суспільства найбільший інтерес і з теоретичного, і практичного погляду становлять політична та етнічна толерантності. Для того, щоб нагадати сутність політичної толерантності, з багатьох існуючих її визначень наведемо одне, на наш погляд, більш вдале: «Толерантність політична (від лат. *tolerans* – терплячий) – це форма прояву толерантності, яка... передбачає терпимість, шанобливе ставлення до політичних опонентів, їх поглядів, політичної діяльності – участі в політичних перегонах, формуванні органів влади» [12, с. 715]. Погоджуючись у цілому з цим визначенням, тим не менш, зауважимо, що в ньому немає жодної згадки про етнічне і національне, про етнонаціональну і етнополітичну сфери суспільного життя та взаємовідносини його суб'єктів і об'єктів, зокрема між домінуючою етнонацією, корінними народами та етнонаціональними меншинами, між ними та державою, а також між представниками згаданих спільнот і т. ін. Але ж, як засвідчує світовий досвід, для досягнення і гарантування етнополітичної безпеки будь-якого багатонаціонального чи поліетнічного суспільства однієї лише політичної толерантності вочевидь недостатньо.

Щодо етнічної толерантності, то «це відсутність негативного ставлення до іншої етнічної культури, наявність позитивного образу іншої етнокультури зі збереженням позитивного сприймання своєї власної. Це відсутність або ослаблення реагування на відмінність взаємодіючих етнічних культур» [13, с. 529]. Попри всю коректність цього визначення йому вочевидь бракує будь-яких згадок про політику і політичне, про політичну складову суспільного життя, зокрема його суб'єкти і об'єкти та політичні відносини. Такий підхід теж не сприяє збереженню чи зміцненню такої потрібної в наш час етнополітичної безпеки.

Отже, виникає нагальна потреба в «наведенні мостів», у поєднанні двох зазначених концептів, а саме: політичної і етнічної толерантностей та розробки нової концепції під назвою «етнополітична толерантність», а також з'ясування її філософських засад, сутності, місця й ролі в збереженні етнополітичної стабільності та зміцненні етнополітичної безпеки. Все це зумовлене дедалі міцніючими процесами політизації етнічності, етнізації політики, етнополітичної мобілізації, етнополітичної дезінтеграції, етнополітичного сепаратизму, появи нових держав/державоподібних утворень і тому подібними тенденціями, про які вже йшлося і які і за формою, і за змістом, і за наслідками дій є суто *етнополітичними*, тобто водночас і політичними, і етнічними. Ідея такого поєднання є не штучним, кабінетним винаходом, а цілком природною, адекватною (щоправда, дещо запізнилою) відповіддю на нові Виклики (тут Відповіді й Виклики використовуються у тлумаченні А. Тойнбі), породжені зростанням глобальної етнополітичної турбулентності.

До речі, ця ідея народилася у автора цієї статті ще наприкінці 90-х років, а перші спроби її втілення в життя були здійснені на початку цього століття. Вводячи тоді вперше нове поняття у науковий обіг, його було визначено так: «Отже, етнополітична толерантність – це позитивне ставлення всіх етнонаціональних спільнот до держави свого проживання, до її національно-територіального устрою та до чинного законодавства, покликаного регулювати етнонаціональні відносини. Це готовність визнати реалії етнонаціональної структури суспільства та здатність домінуючої етнонації створити рівні сприятливі умови для збереження та розвитку субординованих етнонаціональних меншин, їх мов, культур і традицій, а останніх інтегруватися

у «велике суспільство», зберігаючи при цьому свої етнічні особливості. Це також бажання всіх етнонаціональних спільнот спільними зусиллями зміцнювати незалежність, економічну могутність, демократичний потенціал, національну єдність та територіальну цілісність держави. Водночас етнополітична толерантність – це і неприйняття будь-якої дискримінації за етнічною ознакою, заперечення настроїв і проявів етнічного екстремізму, тероризму та сепаратизму» [14, с. 347–350].

Окрім того, на наш погляд, тут варто додати, що етнополітична толерантність – це також розуміння необхідності відновлення історичної справедливості щодо української етнічної нації, яка століттями зазнавала всіляких переслідувань, зокрема русифікації, а також кримськотатарського народу та деяких етнічних меншин, котрі в роки Другої світової війни були піддані депортації, а сьогодні опинилися в анексованому Криму. Це і готовність усіх етнонаціональних спільнот та їх представників до пошуку етнополітичних компромісів і досягнення етнополітичного консенсусу в ім'я встановлення миру й відновлення територіальної цілісності та зміцнення етнополітичної стабільності і безпеки тощо. Отже, є підстави вважати, що етнополітична толерантність – це цінність у собі, це перспектива розвитку людства і кожного поліетнічного суспільства, якій просто немає альтернативи, це філософський атрибут моралі й етики та необхідна запорука виживання людини у XXI ст.

Водночас, не варто й переоцінювати роль етнополітичної толерантності та не слід розглядати її як «чарівну паличку» і панацею від усіх етнополітичних проблем. Такою вона може стати лише в суспільстві, де панують закони, що встановлюють рівність групових, колективних прав усіх етнічних спільнот незалежно від їх чисельності, часу проживання в країні чи рівня розвитку та рівність індивідуальних прав і свобод їх представників незважаючи на етнічне походження, соціальний статус, політичні уподобання тощо. Стисло говорячи, такою етнополітична толерантність може бути лише там, де проводиться справді демократична етнонаціональна політика. До того ж, етнополітична толерантність не безмежна і вочевидь є суперечливим, а подекуди і парадоксальним феноменом. Зокрема, вона не має права і не повинна поширюватися на такі потворні й небезпечні епіфеномени, як: фашизм, расизм, шовінізм, інтегральний

націоналізм, антисемітизм та ксенофобія, а також етнополітичний екстремізм, сепаратизм та тероризм.

Все вище наведене дає достатньо підстав для таких *висновків*:

1). Актуальність, доцільність, можливість і життєва необхідність розробки концепції етнополітичної толерантності, дослідження її філософських засад, сутності, місця і ролі в поліетнічному суспільстві є більш ніж очевидними.

2). Етнополітична толерантність – це не просто суміш чи механічна сума різних складових і кращих рис, притаманних політичній та етнічній толерантностям, а їх синтез, синергетичний сплав.

3). Лише у такому тлумаченні та розумінні етнополітична толерантність може сприяти запобіганню ескалації етнополітичних конфліктів, гарантуванню етнополітичної стабільності й безпеки поліетнічної країни, збереженню національної єдності її населення та відновленню її територіальної цілісності.

4). Виходячи з цього, одним з основних завдань суспільства і правлячих еліт будь-якої поліетнічної країни є усунення причин і факторів, що породжують етнополітичну інтолерантність, а завданням суспільних наук, зокрема етнополітології та етнополітичної конфліктології, є розробка практичних рекомендацій щодо формування і зміцнення етнополітичної толерантності.

1. Далявська Т.П. Невизнані держави в контексті державотворчих процесів та міжнародного визнання / Т.П. Далявська // Держава і право. – 2014. – Вип. 66. – С. 345–353.

2. Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін. – К. : Фонд «Європа ХХІ», 2002. – С. 9–40.

3. Brown W. Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire / Brown Wendy. – Princeton: Princeton University Press; 2008. – 288 p.

4. Ханстантинов В.О. Політичний вимір толерантності: ідеї та проблеми: Монографія / В.О. Ханстантинов. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 336 с.

5. Сичова М.Я. Формування міжетнічної толерантності в українському суспільстві: державно-управлінський аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.01. «Теорія та історія державного управління» / М.Я. Сичова. – К., 2012. – 20 с.

6. Толерантность против ксенофобий / под ред. В.И. Мукомеля и Э.А. Паина. – М. : Институт социологии РАН, 2005. – 112 с.
7. Толерантность // Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА, 1999. – [576 с.]
8. Декларация принципов терпимости. Принята резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (Дата перегляду 11.05.2016)
9. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. / К. Поппер. Т. І. У полоні Платонових чарів; [пер. з англ. О. Коваленко]. – К. : Основи, 1994. – 444 с.
10. Brandenburg D. The New Fundamentalists: The Intolerance of Tolerance / D. Brandenburg. – New York: Circle Press, 2012. – 223 p.
11. Carson D.A. The Intolerance of Tolerance / Carson D.A. – Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2012. – 196 p.
12. Явір В. Толерантність політична // Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
13. Етнічна толерантність // Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія / за ред. Ю.І. Римаренка. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.
14. Маруховська О.О. Етнічна та етнополітична толерантність: сутність, актуальність і проблеми формування / О.О. Маруховська // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: матеріали третіх Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. – С. 347–350.